

M.Y. RAXIMOV
N.N. KALANDAROVA

MOLIYAVIY TAHLIL

336 (osy)
K-23

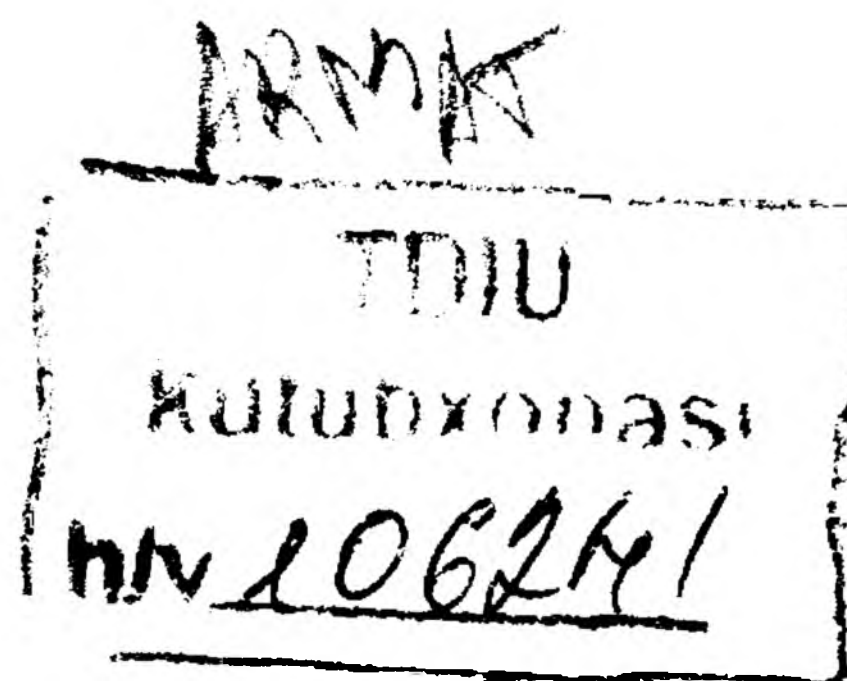
**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

M.Y. RAXIMOV, N.N. KALANDAROVA

MOLIYAVIY TAHLIL

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan*

**TOSHKENT
"IQTISOD-MOLIYA"
2019**

yes

336(07)
R-29

336.64

UO'K: 657.622(075.8)

KBK: 65.261

Taqrizchilar: *i.f.n., dots.* **Z.A. Sagdillaeva;**
i.f.n., dots. **Muqimov Z.**

R 29 Moliyaviy tahlil. Darslik. / M.Y.Raximov, N.N.Kalandarova; – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 736 b.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning faoliyati, uning samaradorligi, moliyaviy axvoli va natijaviyligi, ularning pul ishlab topish va kapitalni o‘stirish imkoniyatlarini aniqlash muhim axborotlar oqimini shakllantirish bilangina hal etilmaydi. Ushbu axborotlar oqimi qayta ishlanishi, real holat aniq baxolanishi, uning kelgusidagi kutilishlari oldindan bashorat qilinishi, turli tahlikalar hisobga olinishi talab etiladi. Faqat shu orqaligina samarali boshqaruvni yo‘lga qo‘yish va yuritish mumkin.

Moliyaviy tahlil etish orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlarining naqakat aktivlari va ularning kelgusidagi ko‘payishi, kapitali va uning o‘sishi, majburiyatlarining holati, moliyaviy natijasi va rentabelligi, pul oqimlari va ularning kutilishlari boshqaruvning barcha obyektlari bo‘yicha axborotlarni chuqur qayta ishlash orqali faoliyatni turi va maqsadli yo‘lga qo‘yish imkoni tutiladi.

UO'K: 657.622(075.8)

KBK: 65.261

ISBN 978-9943-13-798-1 © M.Y.Raximov, N.N.Kalandarova, 2019

© “IQTISOD-MOLIYA”, 2019

KIRISH

Iqtisodiyotdani liberallashtirish, globallashev jaryonlari o'z navbatida hisob va audit tizimining ham xalqaro gormonizatsiyasini va standartlashtirilishini talab etmoqda. Mazkur vazifani hal etish boshqaruvning muhim elementlari bo'lgan hisob, iqtisodiy tahlil va auditning ham nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini yagona tartiblarini belgilashni, ularni unifikatsiyalashni, muqobillikdagi tartiblarni yagona mezonlarga keltirishni taqozo qilmoqda.

Xalqaro kapital va kredit bozorining shakllanishi, xorijiy investitsiyalarning ko'payishi, eksport-import operatsiyalarining jadallashuvi, transmilliy korxonalar rolining ortib borishi bilan moliyaviy hisobotlarni tuzishning xalqaro standartlarini belgilash, hisob ma'lumotlarini qiyosiylikini ta'minlash zaruriyati tobora ortib bormoqda. Axborotlarni olish va taqdim etishning eng muhim vositasi bu moliyaviy hisobotlardir.

Moliyaviy hisobotlar axborot foydalanuvchilarining keng doirasi uchun:

- investitsiyalar bilan bog'liq xatarlar, dividendlarni to'lash, aksiyalarni sotib olish, saqlash yoki sotish haqidagi;
- kreditlar va foiz to'lovlari haqidagi;
- mol yetkazib beruvchilarga tegishli bo'lgan summalarning o'z vaqtida to'lanishi haqidagi;
- uzluksiz faoliyati to'g'risidagi;
- faoliyat barqarorligi va rentabelligi to'g'risidagi;
- resurslarning taqsimlanishi, faoliyatni tartibga solib turilishi, soliqqa tortish, milliy daromadni hamda boshqa statistik ma'lumotlarni shakllantirish to'g'risidagi;
- rivojlanish, taraqqiyot va farovonlikka erishish yuzasidan erishilgan so'nggi yutuqlar to'g'risidagi axborotlar bilan ta'minlaydi.

Bunday axborotlar xo'jalik subyekti yoki tadbirkorlik subyektining moliyaviy ahvoli, uning hisobot davridagi faoliyatining moliyaviy

natijasi va pul mablag'larining aylanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni retrospektiv tahlil etishni va prognozlashni, moliyaviy natijalarni shakllantirgan asosiy omillar va ta'sirlar, subyekt faoliyat ko'rsatadigan muhitdagi o'zgarishlarga javoban qo'llaydigan choralari, subyektning moliyaviy natijalarni saqlab qolish va ko'paytirishga qaratilgan investitsion siyosati, dividend siyosati; uning faoliyatni moliyalashtirish manbalari va majburiyatlari holatini qamrab olgan kompleks moliyaviy tahlilini amalga oshirishni talab etadi.

Moliyaviy tahlil investitsiyalar va kreditlarga doir qarorlarni qabul qilishga; subyektning bo'lg'usi pul oqimlariga; ularga ishonib topshirilgan resurslarga, majburiyatlarga; rahbar organlarning ishiga baho berishda biznes samaradorligi va boshqaruvning sifat menejmentiga erishishda muhim dastak vazifasini bajaradi.

Moliyaviy tahlilning eng muhim obyektlariga: subyekt nazorat qilib turadigan iqtisodiy resurslari va ularning moliyaviy tuzilmasi; likvidligi; to'lovga qobiliyati; moliyaviy ahvoli va uning kelgusidagi kutilishlari; moliyaviy natijalari va rentabelligi; pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari; kapital hajmi, moliyaviy va iqtisodiy salohiyati; iqtisodiy nochorlikka yuz tutmasligi, investitsion jozibadorlik; kreditga qodirlik; moliyaviy ahvoli bo'yicha reyting baholashlar kiradi.

Mazkur darslik moliyaviy tahlilning nazariy, metodologik va amaliy jihatdan xalqaro normalarga mos ravishda tuzib chiqilgan. Fan doirasida nafaqat obyekt yoki predmet balki, mavzular birligiga ham alohida ahamiyat qaratildi.

Fanni o'rganish davomida talabalar boshqaruv, moliyaviy va investitsion qarorlar qabul qilish uchun xo'jalik subyektlarida resurslardan foydalanish holatini, faoliyat samaradorligini, moliyaviy holatini hamda ularning o'zgarishlarini, o'zgarishlarga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, hisob-kitob qilish, baholash yo'llarini o'rganadilar. Shuningdek, xo'jalik subyektlarining moddiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan foydalanish holatiga, ularning ishlab chiqarish, tijorat va moliya faoliyati samaradorligiga, subyektlarning iqtisodiy va moliyaviy salohiyatiga, boshqaruv samaradorligiga obyektiv baho berish,

faoliyatning kuchli jihatlari va zaif tomonlarini aniqlash asosida aktivlarning bugungi va kelajakdagi qiymatini oshirishda aniq boshqaruv qarorlarini tayyorlash yuzasidan zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradilar.

Moliyaviy tahlil darsligi o'z ichiga quyidagi mavzularni qamrab olgan: moliyaviy tahlil fanining nazariy asoslari; moliyaviy tahlilni tashkil etish va axborot manbalari; korxonalar operatsion faoliyatining tahlili; ishlab chiqarish va davr xarajatlari tahlili; buxgalteriya balans tahlili; moliyaviy barqarorlik tahlili; kreditga layoqatlik tahlili; debitorlik va kreditorlik qarzlari tahlili; moliyaviy natijalar va rentabellik tahlili; pul oqimlari tahlili; xususiy kapital tarkibi va uning tahlili; korxonalar iqtisodiy nochorligi (bankrotligi)ni baholash va tahlil qilish; korxonalar moliyaviy holatini reyting baholash va tahlil qilish; moliyaviy hisobot elementlarini bashoratlash.

Har bitta mavzu keng, metodik jihatdan yangi, amaliy ma'lumotlar tahlili asosida atroflicha yoritib berilgan. Mavzuga oid mustaqil ish topshiriqlari, nazorat savollari, adabiyotlar ro'yxati, glossariylar bilan boyitilgan.

Mualliflar tarkibi darslikni yozishda yaqindan amaliy yordam bergan bir guruh professor o'qituvchilarga jumladan i.f.n., dots. Xakimov B. ga (moliyaviy tahlilda iqtisodiy matematik usullardan foydalanish), o'q. Quvvatov G.ga (moliyaviy hisobot elementlarini bashoratlash) o'z minnatdorchiliklarini bildiradi.

Mazkur darslik talabalarning xo'jalik subyektlari tomonidan tuziladigan moliyaviy hisobotlar va ularning tahlilini amalga oshirishda, faoliyat va biznes samaradorligini baholashda, boshqaruvning muhim qarorlarini tayyorlashda, moliyaviy holatni kompleks baholashda, reyting baholashda, moliyaviy hisobot elementlarini prognozlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Darslikdan shuningdek, mustaqil ekspertlar, tahlilchilar, buxgalter va iqtisodchilar amaliy jihatdan keng foydalanishlari mumkin.

Darslik yuzasidan o'z fikr mulohazalaringizni mualliflarning quyidagi manziliga yo'llashingiz mumkin va siz tomondan bildirilgan

har bitta tavsiya darslikning keyingi nashrlarini yanada mukammal qilishda muhim manba bo'lishiga umid bildirib qolamiz:

Manzil: Toshkent moliya instituti, A.Temur ko'chasi 60-A uy, audit va iqtisodiy tahlil kafedrası, www.tfi.uz;

1-BOB. MOLIYAVIY TAHLIL FANINING NAZARIY ASOSLARI

1.1 Tahsilning zamonaviy boshqaruvdagi roli, o'рни va ahamiyati.

1.2 Moliyaviy tahlil fanining predmeti, obykti, maqsadi, vazifalari, prinsiplari.

1.3 Moliyaviy tahlil fanining metodi va uning o'ziga xos xususiyatlari.

1.4 Moliyaviy tahlil: ichki moliyaviy tahlil, tashqi moliyaviy tahlil.

1.5 Moliyaviy tahlilda qo'llaniladigan usullar: an'anaviy (qiyoslash, balans, zanjirli almashtirish, indeks, farqli, nisbiy ko'rsatkichli kabi) va iqtisodiy-matematik (integral, chiziqli va chiziqsiz dasturlash, nazariy o'yin, korrelyatsiya va regressiya, determinant, logarifm kabi) usullar.

1.6 Moliyaviy tahlilning maxsus usullari: moliyaviy hisobotni o'qish, gorizontal, vertikal, trend, qiyosiy, omilli, koeffitsiyentlar tahlili.

1.7 Moliyaviy tahlilning boshqa fanlar o'rtasida tutgan o'рни va o'ziga xos xususiyatlari.

1.8 Moliyaviy tahlil subyektlari (haqiqiy va bo'lg'usi investorlar, kreditorlar, mahsulot yetkazib beruvchilar, xaridorlar, xodimlar, shuningdek hukumat muassasalari, vazirliklar, idoralar, jamoatchilik va boshqa manfaatdor foydalanuvchilar) va ularning qiziqishlari.

1.1 Tahsilning zamonaviy boshqaruvdagi roli, o'рни va ahamiyati

Iqtisodiyotni globallasuvi, integratsion jarayonlar, innovatsion jadallik va kuchli raqobat muhitidagi talablar hisob-kitoblarga oid fanlar tizimini ham zamonaviy biznes qoidalariga mos tarzda takomillashtirishni talab etmoqda. Negaki, manfaatlar ustuni sifatida tan olingan bozor modeli avvalo, aniq hisob-kitoblar algoritmini, ularni baholashni va chuqur tahliliy yechimlarni talab etadi¹.

¹Raximov M.Yu. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. T.: "Iqtisod-Moliya", 2015.-316 b.

XXI asr – dunyo iqtisodiyotining yangicha shakllanish asridir. Bu dunyo insoniyatni, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotning o'zgarishini, iqtisodiy modellar transformatsiyasini, xalqaro munosabatlarni, globallashuv va yangi geoiqtisodiy qurilishini shakllanishini anglatadi. Bugungi iqtisodiyot aybni o'zgalardan axtaradigan, muammolar yechimiga osongina kelinadigan, hammaning boshini bir xilda silaydigan, istagancha mol-mulkka ega bo'lishda ilmni, bilimni talab qilmaydigan, o'zgarish va rivojlanishda cheksiz imkoniyatlarni ochib beruvchi, tahlikalardan holi bo'lgan iqtisodiyot emasligini tan olish kerak. Zamonaviy iqtisodiyot avvalo chuqur tahliliy yechimlar asosida doimo o'zini yangilab boruvchi, tartibga soluvchi va turli tahlikalarga ta'sirchan murakkab tizimga aylanib bormoqda. Xo'sh iqtisodiyotda, uning makro va mikro ko'lamdagi boshqaruvida tahlilning roli, o'rni va ahamiyati nimada?

Makroko'lamda tahlil fan sifatida shakllanmagan. Lekin bu bilan makroko'lamda tahlil amalga oshirilmaydi degani emas. Uning muhim jihatlari boshqa fanlar (iqtisodiyot, makroiqtisodiyot, marketing, statistika va h.k.) doirasida amalga oshiriladi. Mikroko'lamda esa tahlil oldiga bir qator murakkab vazifalar qo'yiladi va ularni hal etish orqali quyi bo'g'in hisoblangan xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliya-xo'jalik faoliyatining tashxisi qo'yiladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini o'rganish va tahlil etish orqali ularning samarali faoliyatini yo'lga qo'yish va uni o'stirish imkoniyatlarini baholashda, korxonada ishlab chiqarish, tijorat va moliya faoliyatidan moliyaviy resurslarning kirimiga va ulardan moliyaviy holatni o'stirishda foydalanish darajalariga, raqobatdoshlik, moliyaviy natijalarni kutilishini prognozlash va iqtisodiy rentabellikni xo'jalik faoliyatining real imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda oshirishning yo'llarini belgilashga, moliyaviy resurslardan yanada samarali foydalanishning chora-tadbirlarini belgilashga ahamiyat qaratiladi.

Moliyaviy raqobatdoshlikka va to'g'ri moliyaviy siyosatni yuritishga korxonada foydasini maksimallashtirish, kapital tarkibini optimallashtirish va uning moliyaviy barqarorligini ta'minlash,

mulkdorlar (qatnashchilar, ta'sischilar), investorlar va kreditorlar uchun moliyaviy holatning jozibadorligini oshirish, korxonalar boshqaruvi yuzasidan samarali mexanizmni shakllantirish, shuningdek, moliyaviy resurslarni jalb etishda bozor mexanizmining barcha imkoniyatlaridan foydalanish orqaligina erishish mumkin.

O'z navbatida, iqtisodiyot subyektlari faoliyatidagi erkinlik, natijaga egalik, rivojlanish va taraqqiyotning yangicha mazmuni boshqaruvning butun bir tizimini ham takomillashtirishni talab etmoqda.

Bugungi kunda korxonalar oldida juda keng imkoniyatlar ochilmoqda. Nafaqat xo'jalik yurituvchi subyektlar jamoasi, mulk egalari, investorlar balki butun bir davlatlar va jamoatchilik tizimi ham boshqaruvdagi o'zgarish va rivojlanishdan manfaatdordirlar.

Zamonaviy boshqaruvni:²

- yaqin va uzoq davriylikni qamrab olgan – rejalashtirish;
- mulk egalari va maqsadli foydalanuvchilarni moliyaviy va boshqa axborotlar bilan ta'minlovchi – buxgalteriya hisobi;
- axborotlarni chuqur qayta ishlash, faoliyatga obyektiv baho berish, iqtisodiy va moliyaviy imkoniyatlarni aniqlash orqali tezkor, joriy va istiqboldagi boshqaruv strategiyasini belgilab beruvchi – iqtisodiy tahlil;
- faoliyatni yo'lga qo'yish va maqsadli boshqarishning aniq yechimlari va natijaviyligini ta'minlovchi, innovatsion va aqlli iqtisodni ta'minlashga imkon beruvchi – ilmiy faoliyat;
- faoliyat samaradorligi va natijaviyligidan kelib chiqqan holda munosabatlarni muvofiqlashtirishning muhim mezoni bo'lgan – mehnatni munosib rag'batlantirish;
- va boshqa (ijtimoiy, ekologik, texnikaviy, tashkiliy) jihatlarni qamrab olgan – murakkab tizim deb qarash lozim.

Xo'jalik yurituvchi subyektlari oldida turgan muhim vazifalarni hal etilishiga albatta axborotlar oqimi va ularni tahliliy xulosalariga tayangan zamonaviy boshqaruvni yo'lga qo'yish va takomillashtirish orqaligina erishiladi.

² K. R. Subramanyam Financial statement analysis, Eleventh edition. Published by McGraw-Hill Education, 2 Penn Plaza, New York, NY 10121. Copyright © 2014 by, 2-6er

Boshqaruv obyekti va subyektlari, uning muhim birliklari va tasnifiy jihatlarini quyidagicha ifoda etish mumkin.

1.1-jadval

Boshqaruv, uning muhim elementlari

Ko'rsatkichlar	Tizimga kiruvchi birliklar	Tasnifi
Boshqaruv (Menejment)	Korxonada faoliyat samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan zamonaviy tamoyillari, usullari, vositalari va shakllari majmui	Turli xil usullar, ishlarni tashkil etish va faoliyatni nazorat qilish bilan amalga oshiriladigan muayyan turdagi boshqaruv faoliyati
Boshqaruv obyekti	Iqtisodiy resurslar	Subyekt nazorat qiladigan, kelgusida ulardan daromad olish maqsadidagi, shuningdek avvalgi faoliyat natijasida erishilgan barcha aktivlar
Boshqaruv subyektlari	Rahbar xodimlar, menejerlar	Resurslar, xarajatlar va daromadlar nazoratini amalga oshiruvchilar
Boshqaruvning muhim elementi	Rejalashtirish	Xo'jalik yurituvchi subyektning faoliyati, moliyaviy ahvoli, pul mablag'larining harakati yuzasidan asoslangan, operativ, joriy va istiqboldagi ko'rsatkichlarini belgilaydi
Boshqaruvning muhim elementi	Buxgalteriya hisobi	Xo'jalik yurituvchi subyektning faoliyat ko'rsatkichlari, moliyaviy ahvoli, pul mablag'larining harakati haqida samarali iqtisodiy qarorlar qabul qilish yuzasidan foydalanuvchilarning keng doirasini zarur bo'lgan axborotlar bilan ta'minlaydi
Boshqaruvning muhim elementi	Nazorat (audit)	Xo'jalik yurituvchi subyektning faoliyat ko'rsatkichlari, moliyaviy ahvoli, pul mablag'larining harakati haqidagi axborotlarning mulk egalari, davlat va boshqa subyektlarning manfaatlariga zid bo'lmagan talablarga mosligini nazorat qiladi
Boshqaruvning muhim elementi	Tahlil	Xo'jalik yurituvchi subyektning faoliyat ko'rsatkichlari, moliyaviy ahvoli, pul mablag'larining harakati haqida axborotlar yuzasidan analitik xulosalarni chiqaradi, joriy va istiqboldagi rivojlanish ko'rsatkichlariga baho beradi va ularni yaxshilash yuzasidan muhim chora-tadbirlarni belgilaydi.

Globalashuv sharoitida zamonaviy rahbar samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish mezonlarini bilishi, o'z faoliyat sohasidagi muammoni hal etishga tizimli yondashishi, tanqidiy tahlil qilishi, ishlab chiqarishni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish masalalariga e'tibor qaratishi talab etiladi.

Subyektlar qabul qiladigan iqtisodiy qarorlarda pul mablag'larini ko'paytirish, ularning ko'payish vaqtini aniq hisob-kitob qilish va natijaga erishishga umid qilishdagi qobiliyatini baholash muhim masala hisoblanadi.

Bu borada tahlil:

- xo'jalik yurituvchi subyektlariga ichki va tashqi ta'sir birliklarini hisobga olgan holda faoliyatning tizimli tahlilini amalga oshirishga;

- xo'jalik yurituvchi subyektlarining joriy va istiqboldagi ko'zlangan maqsadlariga erishish yuzasidan mavjud imkoniyatlarni aniqlashga;

- xo'jalik yurituvchi subyektining rivojlanish tendensiyalari dinamikasiga baho berishga;

- xo'jalik yurituvchi subyektni kelgusida yanada rivojlantirish, mavjud imkoniyatlarini ishga solishning iqtisodiy, moliyaviy manbalarini izlab topish va amalga oshirishga yordam beradi.

Tahlil – boshqaruv faoliyatining sifatini oshirish va samaradorligini ta'minlashning muhim dastagi sifatida boshqaruv qarorlarini qabul qilishning barcha bosqichlarida ishtirok etadi.

Tahlilning zamonaviy shaklida aniq vazifalarni hal etishda yuksak professionallik, iqtisodiy-matematik modellar, axborot texnologiyalari, murakkab analitik yechimlarga tayanishi lozim.

Tahlil – xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida obyektiv reallikni, jarayonlar, erishilgan natijalar yuzasidan real analitik xulosalarni tayyorlash, aniq chora-tadbirlarni belgilash va amalga oshirishda inson omilining ham muhim ekanligini qayd etadi.

O'z navbatida tahlil:

- boshqaruv jarayonini takomillashtirishga;

- boshqaruv samaradorligini oshirishga;

- boshqaruv sifatini ta'minlashga;
- raqobatbardoshlikni oshirishga imkon beradi.

Zamonaviy boshqaruvda tahlil – ilmlar va bilimlar tarmog'ining ham muhim bo'g'ini sifatida xo'jalik yurituvchi subyektlarning samarali faoliyatini yo'lga qo'yish, yo'qotishlarning oldini olish va zararsiz ishlash, iqtisodiy va moliyaviy holatni yaxshilash, tahlikalarga bardoshlikni oshirishni ham muhim dastagi sifatida qaraladi.

Hozirgi vaqtda tahlil rivojlanishining yangi bir bosqichiga qadam qo'yimoqda. Bu borada tahlilning tubdan yangi nazariyasi, uslubiyoti, amaliyoti shakllanish jarayoni kechmoqda. O'zbekiston va xorijlik olimlar tomonidan tahlilning boshqaruvda operativlikni ta'minlashga imkon beruvchi, joriy va istiqboldagi rivojlanishini belgilab beruvchi, iqtisodiy va moliyaviy axborotlar oqimining shakliga (moliyaviy, boshqaruv) mos tushuvchi, kommunikatsiya texnologiyalar, matematik modellar, statistik metodlarga asoslangan shaklini yo'lga qo'yishga harakatlar qilinmoqda.³

Tahlilning raqobatdosh iqtisodiyotda, doiraviy kengligi yanada kuchayadi. Ayniqsa jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozlari sharoitida ularning yuzaga kelishini makro va mikroko'lamdagi sabablarini tahlil qilish zaruriyati yanada ortadi. Negaki, har bitta (iqtisodiy, moliyaviy, tashkiliy va h.k.) jarayondagi o'zgarishlar sabab va oqibat, ichki va tashqi omillar ta'sirida tashxislanishi va yakuniy xulosalar bilan izohlanishi lozim.

Bugungi kun iqtisodiyoti xo'jalik subyektlari oldiga texnik-texnologik taraqqiyotga, ilm fanga asoslangan iqtisodiyotni yo'lga qo'yishga undamoqda. Bu esa o'z navbatida boshqaruvchilardan samarali faoliyat shakllarini yo'lga qo'yishni, tadbirkorlikni faollashtirishni, individuallik va namunaviylikni kuchaytirishni talab etadi. Bu vazifalarning birontasini iqtisodiy, moliyaviy tahlilsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Bu borada avvalo, boshqaruvning o'zini ham takomillashtirish masalasiga alohida ahamiyat qaratish lozim.

³Пронина В. С. Экономический анализ: перспективы развития // Молодой ученый.-2016. №27. С. 485-487. URL <https://moluch.ru/archive/131/36374/> (дата обращения: 05.02.2018).

Boshqaruv tizimi takomillashtirilmas ekan, uning muhim dastaklari takomillashtirilmaydi. Bugungi kunda boshqaruvning takomillashgan shakli sifatida uning korporativ shakliga o'tish yuzasidan dunyo amaliyotida yangi bir davr boshlanganligini qayd etish lozim.⁴

An'anaviy boshqaruv qarorlarini qabul qilish nazariyalarida boshqaruvning kompleks tahlil konsepsiyasiga alohida urg'u beriladi. Boshqaruvning kompleks tahlil konsepsiyasi – boshqaruv qarorlarini qabul qilishda barcha jihatlarni hisobga olishni, ko'plab soha mutaxassislarining hamkorlikda ishlashini talab etadi. Mazkur konsepsiyada qaror qabul qilishda samaradorligini belgilovchi mezonlar faqat miqdor ko'rsatkichlar (quantitative indicators) bilan emas, balki sifat ko'rsatkichlari (qualitative indicators) bilan ham baholanadi.

Tahlilning boshqaruvdagi roli – boshqaruv subyektlariga boshqaruv obyektini (xo'jalik jarayonlari va hodisalari, ularning samarasi va natijalari yuzasidan boshqaruvning) maqbul yechimlarini berish yuzasidan zaruriy axborotlar bilan ta'minlashdan iborat.

Tahlilning boshqaruvdagi o'rni – xo'jalik yurituvchi subyektlarning xo'jalik-tijorat-moliya faoliyatining joriy holatiga baho berish va uni kelgusida yanada rivojlantirish yuzasidan tizimli yechimlarni boshqaruv subyektlariga yetkazib berishdan iborat.

Tahlilning boshqaruvdagi ahamiyatini – xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy, moliyaviy ahvoli, uning kelgusidagi kutilishlari, pul mablag'lari kirimi va chiqimidagi ijobiy farqlanishlar, kapital hajmini oshirishdagi kompleks o'rganishlarning zaruriylikni ifodalaydi.

1.2. Moliyaviy tahlil fanining predmeti, obyekt, maqsadi, vazifalari, prinsiplari

Raqobatdosh iqtisodiyot xo'jalik yurituvchi subyektlar boshqaruvini tubdan takomillashtirish, uning sifat jihatidan yangi tuzilmasini shakllantirish va samaradorlikni o'z-o'zidan ta'minlaydigan mexanizm

⁴ Д. Рахимова. Корпоратив бошқарув: Замонавий усул ва ёндашувлар. Халқ сўзи газетаси. 20 Февраль 2016.

emas. Birinchi navbatda, ishlab chiqarishga yangi texnika va texnologiyalarni joriy etish, innovatsion mahsulotlarni yaratish orqali raqobatdoshlikni ta'minlash, tarkibiy o'zgarishlarni talab etadi. Bu jarayonlar albatta ishdagi unum va samarani, natijaviylikdagi ijobiylikni ta'minlashning muhim garovi hisoblanadi. Ishdagi unum va samara, natijaviylikda ijobiy o'zgarishlar xo'jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatini keng qamrovli va tizimli shaklda doimiy o'rganishni, baholash va tahlil qilishni talab etadi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati, uni yo'lga qo'yishdagi kafolatlangan erkinliklari hamda ma'lum bir dastaklar asosida tartiblanuvchi birliklari doimo tahliliy yechimlar asosida boshqarib boriladi. Xuddi shu boshqaruv oddiydan murakkabga, maydadan yirikka, sabab-oqibat bog'lanishlaridagi iqtisodiy, moliyaviy tahlilni yo'lga qo'yishni talab etadi.

Har bitta fan obyektiv zaruriyat tufayli paydo bo'lishi va oldiga qo'yilgan vazifalarni hal etishi, moddiy va nomoddiy olamdagi savollarning aniq yechimini berishi, hayot va uni go'zalligini ta'minlashning muhim vositasiga aylanishida tobora rivojlanib borishini hisobga oladigan bo'lsak, iqtisodiy, moliyaviy tahlil fanining ham tashkil topganiga bir necha asrdan oshganligini qayd etish lozim.

Fan shakllanishining ilk ko'rinishlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. Jumladan uning ilk manbalari Konfutsiylik ta'limotiga, Qadimgi Gretsiyadagi Ksenofot, Aristotel, Qadimgi Rimdagi Varroon, Sanekalar tomonidan yozib qoldirilgan manbalarga borib taqaladi.

O'rta asrlarda tahlilga oid manbalarni iqtisodiy nazariya fanining tarkibida makro va mikro iqtisodiy tahlil yechimlaridan foydalanilganligini ko'rish mumkin (Antuan Monkret, U.Petti, D.Rikardo, A.Smit, S.Sismondi va boshqalar).

Zamonaviy iqtisodiy tahlil fanining vujudga kelishini va rivojlanishini olimlar ko'pincha buxgalteriya hisobi, nazorat, audit fanlarining vujudga kelishi va rivojlanishi bilan bog'lashadi.

Fanning rivojlanishida xorijlik olimlardan: I.Arinishkin, M.I.Bakanov, L.E.Basovskiy, D.Bliss, B.Barngolts, M.A.Baxrushina,

V.V.Bocharov, S.Yu.Buevich, O.N.Volkov, R.Ya.Veytsman, N.V.Voytolovskiy, N.R.Veytsman, L.T.Gilyarovskaya, A.I.Gingzburg, P.Gerstnera, L.V.Dontsova, D.A.Endovitskiy, O.V.Efimova, B.T.Jarilgasov, I.I.Karakoz, V.E.Kerimov, V.V.Kovalev, L.I.Kravchenko, V.G.Kogdenko, A.Ya.Lokshin, N.P.Lyubushin, E.I.Maydanchik, A.Sh.Margulis, M.V.Melnik, A.I.Muravev, E.V.Negashev, N.A.Nikiforova, A.Yu.Petrov, V.I.Petrova, G.V.Savitskaya, S.K.Tatur, V.I.Sambrovskiy, A.I.Sumtsova, A.Ya.Usachev, I.Sher, A.E.Xorin, P.N.Xudyakov, A.D.Sheremet, I.A.Sholomovich, O'zbekistonlik olimlardan N.A.Xan, S.X.Abdulyatipov, I.T.Abdukarimov, Yo.Abdullayev, A.T.Ibragimov, A.V.Vaxobov, M.Q.Pardayev, M.Yu.Raximov, A.Usanov, N.F.Ishonqulov, B.J.Xakimov, A.A.Abdug'aniyev, U.A.Nurmanov, G.A.Ibragimov, U.Q.Yaqubov, Z.A.Sagdillayeva, T.Sh.Shog'iyasov, S.Shoalimov, B.Isroilov, Yu.S.Sattarov, R.Ko'chqorov, D.Q.Qudbiyev, I.O.Voljin, V.V.Ergashbayev, Z.N.Qurbonov va Sh.U.Xaydarovlarning hissalarini kattadir. Tahlil fanining rivojlanishida ayniqsa Toshkent va Samarqand maktabi vakillarining hissasi alohida e'tirof etiladi.

1.2-jadval

Moliyaviy tahlil fanining vujudga kelishi va tarixiy taraqqiyot jarayonida atalgan nomlari⁵

Nomlanishi	Izoh
Balansshunoslik	Balans ma'lumotlarini o'rganganligi sababli
Balans talqini	Ko'rsatkichlarning davriy o'zgarishlariga baho berish zaruriyati tufayli
Balansni tahlil qilish	Davriy o'zgarishlarda erishilgan natijalar yoki boy berilgan imkoniyatlarga qarab kelajakni baholash zaruriyatining paydo bo'lishi bilan
Hisobot tahlili	Moliyaviy hisobot shakllarining sonini ko'payishi va ularda aks etuvchi elementlarni baholash zaruriyati tufayli
Iqtisodiy tahlil	Barcha iqtisodiy o'zgarishlarga bo'lgan talabning kuchayishi bilan
Sotsial-iqtisodiy tahlil	O'rganiladigan masalalar ko'lamining faqat iqtisodiy jihatlarini emas, balki ijtimoiy jihatlarini

⁵ Муаллифлар томонидан мустақил тузилган